

DRIVKRÆFTER BAG LANDMÆNDS TIL- OG FRAVALG AF DEN ØKOLOGISKE DRIFTSFORM

Marie-Louise Risgaard, Institut for Jordbrugsvidenskab, KVL,

Pernille Kaltoft og Pia Frederiksen, Afdeling for Systemanalyse, DMU

I en lang årrække var økologisk jordbrug i Danmark i vækst, og det var nærmest utænkeligt at en større tilbagelægning kunne finde sted – der var end ikke et ord for et sådant fænomen. Imidlertid tyder analyser af avlerlisterne på, at den tilgang der var i antallet af økologer i 1990'erne dækkede over et større antal omlæggere kombineret med et antal bedrifter, der ophørte med økologisk drift. På baggrund af den nuværende situation med nogenlunde ligeligt fordelt tilgang, udvidelse og ophør med økologisk drift – i et arealmæssigt perspektiv – kan der kun gisnes om, hvor det økologiske jordbrug bevæger sig hen i de kommende år. Dette indlæg beskriver drivkræfter bag omlægning til økologisk jordbrug og tilbagelægning til konventionel drift på baggrund af to forskellige undersøgelser, der begge er dele af forskningsprojektet ”Naturkvalitet i økologisk jordbrug”, delprojektet ”Lokalisering af økologisk jordbrug” finansieret af FØJO II. Begge studier er kvalitative. Intentionen har således ikke været at vise hvor mange landmænds valg af om- eller tilbagelægning der kan tilskrives den ene eller den anden årsag, men at opnå en dybere og bredere beskrivelse af disse årsager, og herigennem at bidrage til videreudviklingen af det økologiske jordbrug.

OMLÆGNING TIL ØKOLOGISK JORDBRUG I ET LOKALOMRÅDE

Økologiske bedrifter er spredt over det meste af landet, dog med en vis regional koncentration i Sydvestjylland og i Hovedstadsområdet. Samtidig er mange områder uden økologiske brug. Det peger på, at lokale forhold spiller en rolle for omlægningen. Det kan være nærhed til by og marked, eller politisk og økonomisk støtte, som det var tilfældet i Sønderjylland, hvor amter og kommuner støttede økologien, og strukturfondene støttede opførsel af nye stalde i regionen. Samtidig er der en tendens til at omlægningen er større i de områder, hvor der i forvejen er økologiske landmænd (Frederiksen & Langer, 2004). Denne sammenhæng kaldes naboeffekt. For at belyse hvorfor der i nogle tilfælde er meget stor forskel på tætheden af økologiske landmænd naboområder imellem, blev Midtthj og Mors valgt som studieområder. Her var tætheden af økologiske bedrifter nemlig hhv. 23,4 og 4,6 øko-bedrifter/100 km² overfor det nationale gennemsnit på 8,1 øko-bedrifter/100 km². Der blev i alt interviewet ti lokale økologiske landmænd (heraf seks fra Mors) og fire rådgivere med tilknytning til området (Risgaard et al., submitted).

Forskellige udviklinger

De to områder udviser forskellige udviklingsforløb, som har ført dem i vidt forskellige retninger på trods af at mulighederne for omlægning i udgangspunktet – set i et nationalt perspektiv – umiddelbart har været de samme (støtteordningerne er landsdækkende). Områdernes respektive historier vidner herom:

Mors

I 1870'erne husede øen fritænkere som bl.a. grundlagde den første frimenighed – efterfulgt af friskoler, højskoler og andelsforeninger – alt sammen til stor inspiration for resten af Danmark. Landbrugsmæssigt har der på Mors været stor tilgang til specialiseret svineproduktion siden 1980'erne og øen er i dag domineret af denne produktionsform. Denne udvikling blev bl.a. hjulpet i gang af en engageret rådgiver og understøttet via finansieringsmuligheder gennem en lokal bank. Gennem tiden er der kommet en halv snes opformeringsbesætninger (produktion af avlsmateriale til primærproduktionen) på Mors. I opformeringsbesætninger stilles der høje krav til landmændenes faglige kompetencer. Disse landmænd har desuden let adgang til at udnytte avlsarbejdets fremskridt. Det giver dygtige landmænd som er med til at hæve standarden blandt de andre svineproducenter i området, hvilket dermed også er med til at hæve jordpriserne, idet "alle" gerne vil udvide og derfor presser på, når der kommer jord til salg. Ifølge en af de adspurgte rådgivere samt nogle af de økologiske landmænd, er det disse svineproducenter, der er det primære forbillede på Mors. I kølvandet på denne produktionsforms udvikling mod stordrift, fulgte også tendensen til at lukke og/eller fusionere små, lokale andelsmejerier, -slagterier og -foderstofforretninger. En mælkeproducent beskrev det således:

"Man er kommet så mange generationer fra dem der startede det hele i sin tid, at man tager alt for givet. Der er jo ikke nogen af dem - de landmænd der har været der, selvom vi går tyve år tilbage - der er ingen af dem der har været med til at starte noget som helst. De har tværtimod været med til at lukke alting. De har været med til at lukke mejerierne ned, de har været med til at sammenlægge foderstofforretninger. Der er ingen af dem, der har været med til at starte noget som helst. Det de har startet, det har været for sig selv. De har købt naboer op."

Som resultat af strukturudviklingen, de forskellige miljømæssige tiltag op gennem 1990'erne og øens geografiske afgrænsning, begyndte jordpriserne at stige allerede i midten af 1980'erne og lå i 2003 i nogle områder på 170.000 kr/ha. Der har været autoriserede økologer på øen i mindst 12 år og i 2004 var der 16 øko-bedrifter på øen. Der er ingen dominerende økologisk produktionstype på øen og de økologiske bedrifter udgjorde 2,5 procent af det samlede antal bedrifter i 2003.

Midtthy

I begyndelsen af 1970'erne var Midtthy samlingssted for forskellige alternative bevægelser, bl.a. miljø- og kvindebevægelser, hvilket åbnede op for en stor mængde tilflyttere – nationale såvel som internationale – hvoraf en stor del var hippier. Tre af områdets mere kendte initiativer er i dag Verdensuniversitetet, Energicentret i Ydby og ”Thylejren”. Universitetet inspirerede bl.a. til udviklingen af vindenergi og introducerede også økologisk jordbrug i Danmark, og det alternative miljø udgjorde i sig selv en god grobund for økologien. Nogle af de lokale blandede sig med tilflytterne, blev påvirket af deres ideer og idealer og medvirkede til en spredning heraf. I slutningen af 1980'erne grundlagde en gruppe økologiske landmænd et lokalt økologisk mejeri og fungerede herigennem som foregangsmænd for omlægning til økologisk produktion idet de beviste at økologiske drift var muligt – både produktionsteknisk og økonomisk – og blev respekteret herfor. Op igennem 1990'erne var der desuden stor opbakning fra rådgivere der så en fremtid i økologien. Disse rådgivere opfordrede desuden til bedriftssamarbejde mellem mælkeproducenter og planteavlere, hvilket i sig selv var til alles fordel: mælkeproducenterne blev sikret en høj selvforsyningsgrad og harmoni, planteavlerne fik gødning og ukrudtssanerende kløvergræs i sædskiftet. Landbrugsmæssigt har Midtthy været domineret af mælkeproduktion, selv om antallet af svineproducenter er steget meget det seneste tiår, og indtil midten af 1990'erne var jordpriserne blot det halve af hvad man skulle give for jorden på Mors. Der har været økologer i området siden 1977. Dominerende økologiske bedriftstyper var mælke- og blandet produktion samt planteavl, og de økologiske bedrifter udgjorde 10,1 procent af det samlede antal bedrifter i 2003.

Betydende forhold

På baggrund af Thy-Mors casen ses det, at udviklingen af det lokale jordbrug, og dermed også mulighederne for udvikling af økologiske jordbrug i et lokalområde, i forskellig grad påvirkes af et sæt af faktorer: historiske og strukturelle forudsætninger, tilstedeværelsen af forskellige foregangsmænd, naboeffekt, samt den lokale rådgivningstjenestes tilgang til jordbruget. I Midtthy var resultatet en massiv omlægning til økologisk jordbrug, hvorimod en dominerende svineproduktion med tilhørende høje jordpriser blev resultatet på Mors. Tilsvarende resultater er fundet inden for økologisk jordbrug i og udenfor Danmark, men indeværende casestudier åbner op for yderligere forklaringer på processerne bag omlægning til økologisk jordbrug. Selv om disse faktorer kan fremstå som lokalt betingede – og derfor bundet til den aktuelle situation i Midtthy og på Mors – mener vi, at nogle af dem kan betragtes som værende generelt anvendelige for udgangspunkt for lignende studier. Studiet her demonstrerer ligeledes, at økonomi som sådan ikke udgør en entydig forklaring på drivkræfter bag omlægning, idet

socio-kulturelle processer ligger bag alle synlige økonomiske fænomener – i dette tilfælde netop bag forskellen på jordpriser i de to områder.

Naboeffekt og bedriftstype

Det lader til, at naboeffekt ikke kun afhænger af den fysiske afstand mellem bedrifterne, men måske endnu mere af sammensætningen af bedriftstyper i et område, i samspil med den aktuelle markeds-situation. Det, at mange af landmændene fra Midtthj lagde om til økologisk jordbrug på samme tidspunkt, kan have medvirket til at sænke de sociale barrierer og samtidig have skabt en betydelig naboeffekt bl.a. i form af udbredt erfaringsudveksling. Ligeledes fortalte også lokale pionerer om hvordan de havde oplevet at deres tilstedeværelse og åbenhed havde påvirket landmændene i området.

”Selvfølgelig er der nogle ting til at begynde med, hvor det er rart at høre fra de mere erfarne, at man ikke behøver at have søvnløse nætter, fordi der er lidt ukrudt og sådan noget. Jeg tror da, at det har haft betydning... Der er da i hvert fald nogen af dem der har lagt om, som har gjort det, fordi de har set at det har kunnet lade sig gøre - som har ladet sig inspirere af det. Det er der da nogen der direkte har givet udtryk for.”

Tilstedeværelsen af ”brændende” rådgivere havde også betydning for beslutningen om omlægning til økologisk drift. En mælkeproducent fortalte:

”Og samtidig med at forudsætningerne ligesom var der, så havde vi en rådgiver... Han kunne nemlig se en idé i det der. Og det var ham der var med til at starte de der ERFA-grupper omkring økologi. Og det var da en medvirkende ting. Når man ringede og spurgte en mand, om det nu var en idé at starte op med det her økologi. Og han så siger, at der er nogle muligheder sådan og sådan. Det hjælper jo en i gang.”

På Mors var der også tidligt omlagte landmænd, men de blev ikke foregangsmænd og der var ingen naboeffekt. Det lave antal økologiske bedrifter på Mors med samme produktionstype har skabt et miljø hvor man ”kender til” hinanden, men ikke har direkte kontakt dels pga. afstanden mellem bedrifterne, dels pga. forskellen mellem bedriftstyperne. Flere af de interviewede økologer fra Mors gav desuden udtryk for, at det at vælge økologien var det samme som at gå imod strømmen og vælge at skille sig ud i et samfund hvor økologien var ringeagtet – og hvor man altid ville være isoleret i et konventionelt landskab. Interviewundersøgelserne viste også, at det at dele idéer og erfaringer kan opfattes som en trussel for den enkelte mod øget afsætning. Det kan især gøre sig gældende for de landmænd, hvis afsætningsmuligheder er begrænsede, fordi de har en produktion, der er rettet mod et mindre marked. Som en svineavler påpegede så ”er det bedre at holde det for sig selv end dele ud af ens erfaringer hvis

man har udviklet et velfungerende system". Hvis produktionstypen således tilhører en af de mindre repræsenterede produktionsgrene indenfor økologisk jordbrug tyder det på, at valget af den økologiske driftsform kan udgøre dels en større social barriere, dels en større teknologisk barriere, end hvis man f.eks. vælger økologisk mælkeproduktion i et område med mange økologiske mælkeproducenter. Der er derfor meget der peger i retning af at spredning af økologisk produktion sker hurtigere i områder med en høj tæthed af bedrifter med samme produktionstype, fordi disse landmænd i høj grad har et fælles udgangspunkt for den erfaringsudveksling der skal til for at afmystificere den økologiske driftsform.

Meninger om økologirådgivningen

Landmændenes udsagn tydede på at rådgivere der betjener både konventionelle og økologiske landmænd – modsat specialiserede økologirådgivere – ikke lever op til de økologiske landmænds forventninger om sparring (i denne sammenhæng primært inspiration til udvikling af bedriften). Disse "deltids"rådgivere skal i princippet betjene konventionelle og økologer med samme grad af ekspertise, men mangler ofte tid og ressourcer til at holde sig ajour med økologien. I Midtthj søgte man at komme udenom dette problem ved at få rådgiverne på kurser og dermed "*give dem en vitaminindsprøjtning, så de kan komme videre*", som en mælkeproducent udtrykte det. Dette initiativ foregår i et tværfagligt forum af rådgivere og øko-landmænd og på tværs af foreningsgrænser. Men undersøgelsen viste også at nogle af deltidsrådgiverne ikke betragter økologisk jordbrug som et alternativ det er værd at reklamere for. Dette kan i høj grad tænkes at afhænge af vægtningen af økologisk jordbrug i de enkelte foreninger, idet økologerne ofte står for en mindre andel af rådgivningscenterets indtjening. Men det har også betydning for rådgiverens troværdighed – som en landmand forklarede det:

"Så er det da ikke lige meget, om en konsulent - én som nyder stor respekt hos en stor del af landbrugsbefolkningen - taler for eller taler imod. Og hvis en konsulent sidder og taler ned om økologien overfor en kunde, som er 100% på økologi, hvad siger han så ikke, når han har en kunde, som er konventionel landmand".

Blandt deltidsrådgiverne selv var der også stor forskel på hvad økologisk jordbrug repræsenterer: et værdigrundlag for produktionen, et sæt regler der skal læres, det sure papirarbejde eller ufleksible regler som hindring for omlægning. Afslutningsvis kan det tænkes, at beslutningsprocessen om til- eller fravalg af økologisk drift forlænges hvis landmændene – som det i høj grad var tilfældet på Mors – skal være deres egne vidensagenter og inspirationskilder, da dette i sidste ende kan forsinke spredningen af økologisk jordbrug. Det er dog værd at bemærke at selv om landmændene gav udtryk for at de ville foretrække en specialiseret øko-rådgiver, så valgte de fleste at blive hos deltidsrådgiveren. Dette kunne

tyde på en vis lokal forankring eller tages som udtryk for den i mennesket iboende modstand mod forandring.

TILBAGELÆGNING TIL KONVENTIONEL PRODUKTION

Indtil år 2003 voksede antallet af økologiske bedrifter i Danmark, i nogle år endda meget hurtigt. Ved slutningen af 2003 ophørte 266 økologiske landmænd, ud af i alt ca. 3500 på landsplan, med økologisk drift og 62 lagde om til økologisk jordbrug. Det var næsten den modsatte situation af året før hvor 241 landmænd omlagde og kun 52 ophørte. Til at belyse, hvilke drivkræfter der ligger bag valget af tilbagelægning til konventionel drift efter en enkelt tilsagnsperiode som økolog, blev der foretaget en undersøgelsen ved Løgumkloster og Skive i Jylland og Græsted-Gilleleje på Sjælland. Der blev i alt interviewet ni landmænd og syv øko-rådgivere. Alle områderne havde en overrepræsentation af økologiske bedrifter i forhold til det nationale gennemsnit (Kaltoft & Risgaard, 2004; 2005).

Generelt om tilbagelægning

Helt overordnet tydede udsagnene fra tilbagelæggerne på, at de ikke gik ud af økologisk jordbrug fordi de havde produktionstekniske problemer, ligesom de heller ikke ønskede at lægge tilbage, hvis der var god økonomi i økologien. Ligeledes tilkendegav både øko-rådgivere og landmænd, med nogle enkelte undtagelser, at de ikke havde lyst til at begynde at sprøjte igen. Overordnet set stoppede landmændene pga. økonomiske problemer, primært afsætningsbesvær, og besvær med især regelændringer. Andre begrundelser var det 5-årige tilsagn, øko-kontrollen, ukrudtsproblemer, samt at det i nogle tilfælde er mere økonomisk rentabelt at forpagte jorden bort. Sluttelig kan også høje jordpriser virke som en begrænsende faktor for udvidelse af økologiske bedrifter. I det følgende uddybes hovedbegrundelserne og betydningen af det 5-årige tilsagn. Det er vigtigt at huske på at for den enkelte landmand er årsagerne altid specifikke og komplekse, og koblede med den personlige indstilling til økologisk jordbrug. Det vender vi tilbage til senere.

Én holdning

En rådgiver beskrev tilbagelægningen som en slags tømmermænd – og i den forstand som naturlig eller forventelig. Det gik stærkt i 90'erne, mange lagde om, især i Sønderjylland. Så derfor var der ikke noget mærkeligt i, at nogen af landmændene fandt ud af, at det alligevel ikke var noget for dem – nogen af de interviewede landmænd havde da også truffet beslutningen om tilbagelægning efter bare et par år med økologisk drift. Flere af de interviewede rådgivere og landmænd mente at det til med var godt, at dem som ikke ”mener noget med økologien” forlader den igen. Andre så en ”udflugt” blandt økologerne som en nødvendighed (i forhold til markedet), for at der er ”nogen der kan overleve”.

Afsætningsproblemer

Problemer med at komme af med korn til en rimelig pris var en direkte årsag til, at økologiske landmænd lagde tilbage til konventionel drift. Indtil 2002 fik de økologiske planteavlere pæne merpriser for deres produkter, men økologisk korn fik et stort prisdyk ved høsten i 2002. Derudover omtalte landmænd og rådgivere specifikt problemer med de store foderstoffirmaer. Det var hændt gentagne gange at foderstoffirmaerne mistede landmændenes kornprøver, ikke ville hente små portioner korn eller korn fra de bedrifter der lå for langt væk, hvilket oftest resulterede i konventionel afsætning til mindre grovvarerelskaber. De fleste rådgivere pegede derudover på behovet for en større indsats indenfor afsætningen af de økologiske produkter, en enkelt mente at ”*skal man være økolog, så er det næsten en forudsætning at man interesserer sig for afsætning*”. Nogle rådgivere og landmænd mente at mange økologiske landmænd har været for sløve hvad angår afsætning – de har været vant til som primærproducenter at overlade afsætningen til andre (ofte store konventionelle grovvarerelskaber, mejerier, slagterier etc.) – hvilket tilsyneladende ikke har været gavnligt for den økologiske afsætning.

Tilskudsbureaukratiet

En del landmænd og rådgivere nævnte ”at de (landmændene) ikke kan holde tilskudsbureaukratiet ud”, som væsentlige årsager til at holde op. De konstante regelændringer gav mange frustrationer hos såvel rådgivere som landmænd. I nogle tilfælde har regelændringer haft så stor betydning for driften at landmændene decideret følte sig bondefanget – det de sagde ja til da de lagde om, var ikke det de skulle leve med. Tilskuddets størrelse betød mindre i det samlede billede.

Tilsagnsperioden – den femårige binding

Det at skulle binde sig for nye fem år var en hurdle som blev nævnt af alle landmænd og rådgivere. Udover den første periode, som alle syntes var i orden, var det et stort problem at skulle binde sig når man ikke kender afsætningspriserne længere end et år frem – eller kun kan få etårige kontrakter. Om det decideret var en hovedårsag til at holde op som økologisk landmand er svært at sige. Men den manglende fleksibilitet ved den femårige binding var et væsentligt problem.

Holdningsmæssige aspekter

Et af formålene med undersøgelsen var at opnå viden om landmændenes holdninger til og forståelse af økologisk jordbrug med henblik på om disse holdninger spiller nogen rolle for tilbagelægning.

Egen livsstil

Et flertal af tilbagelæggerne i undersøgelsen var ikke selv økologiske forbrugere – dog med undtagelse af egne produkter. Landmændene forklarede dette med at de enten ikke havde lyst til at skille sig ud fra

det lokale miljø ved at købe økologiske fødevarer eller at hvad de producerede på bedriften ikke havde noget at gøre med hvad de selv spiste. Dette fænomen må for udenforstående, f.eks. forbrugere i byerne, se ganske paradoksalt ud og giver sig til eksempel udslag i at forbruget af økologiske fødevarer i Sønderjylland ligger som det laveste i landet, samtidig med at Sønderjylland er unikt i Danmark pga. den høje tæthed af økologiske bedrifter.

Forskelle mellem økologisk og konventionel drift

Som nævnt tidligere gav en stor del af de interviewede landmænd udtryk for, at de var kede af at stoppe med økologisk drift, og at de ville have fortrukket at fortsætte. De fleste nævnte flere gange deres uvilje mod brugen af pesticider som forklaring. Nogle få så desuden den økologiske driftsform, bl.a. den langsigtede planlægning, som den faglige udfordring de ikke havde mødt i det konventionelle landbrug. Men de fleste mente dog at de to driftsformer var meget ens – at det blot var en anden produktionsform som kunne til- eller fravælges uden store problemer. Mange af tilbagelæggerne betragtede ligeledes den strukturelle udvikling af landbruget som uundgåelig og havde ingen forestillinger om at man ved hjælp af tiltag, det være sig politiske, organisatoriske eller individuelle kunne bremse denne udvikling mod større og større enheder og stadigt mere effektiv produktion. Dette tyder på, at den oprindelige opfattelse af økologisk jordbrug som en alternativ udvikling af landbruget, ikke blev delt af disse landmænd. Samtidig gav flere af tilbagelæggerne dog udtryk for at de i første omgang havde været tiltrukket af den økologiske driftsform på baggrund af deres oplevelser af de negative konsekvenser af industrialisering af landbruget, men at det økologiske jordbrug – på trods af hvad det ”lovede” – så alligevel viste sig at være ”det samme” som det konventionelle. For disse tilbagelæggere var økologisk jordbrug i høj grad blot en speciel produktionstype, der er underlagt nøjagtig samme rammevilkår som det konventionelle landbrug.

FÆLLES PROBLEMSTILLINGER

Nogle problemstillinger viste sig at være gennemgående for de to studier, bl.a. hvilke forventninger landmændene havde til det at være økologisk landmand samt hvor økologiens største fremtidige indsatsområde kunne ligge (Risgaard, 2005). Dette uddybes i det følgende.

Forventninger til økologien

Flere af landmændene havde i økologien set en mulighed for at få en identitet, og håbede herigennem at opnå omverdenens anerkendelse af deres produktionsmåde og produkter. De interviewede landmænd såvel som øko-rådgivere gav udtryk for, at hvis forventningerne til økologien ikke blev indfriet, så ”holdt man op”. Måske var det ikke tilfældigt, at de landmænd der holdt op, alle – med udgangspunkt i forskellige personlige eller praktiske overvejelser – gav udtryk for skuffelse over økologien? De

blivende økologer havde en markant anderledes oplevelse af årene med økologisk drift end tilbagelæggerne. Helt overordnet talte tilbagelæggerne om ”bøvl” og de blivende om ”udfordringer” og ”accept af økologiens præmisser”, selv om begge grupper i høj grad havde mødt de samme barrierer. Det er sikkert, at positive oplevelser og faglig tilfredsstillelse er vigtige drivkræfter for den økologiske landmand. Samtidig er det svært at holde den faglige stolthed i hævd, hvis ikke ens produkter omsættes som økologiske, men blandes med konventionelt producerede råvarer, som det f.eks. hyppigt sker med mælk.

Afsætningsrådgivning for fremtiden?

Afsætning repræsenterer et nyt indsatsområde for både landmænd og rådgivere. Indenfor landbruget generelt, har der ikke været tradition for uddannelse eller involvering i innovations- og afsætningsrådgivning, da sådanne opgaver er blevet varetaget af andelsvirksomhederne. Derfor er disse områder forholdsvis ”ukendt land” for både rådgivere og landmænd. Udsagnene fra casestudierne tyder på at alternativ afsætning og direkte salg optager landmændene meget, idet afsætningsproblemer har resulteret i ønsket om uafhængighed af det konventionelle system og at dette for nogen har skabt øget behov for kompetent rådgivning. For at opfylde dette nye – og påtrængende – behov, er der brug for tværfaglig rådgivning, der rækker længere end det landbrugsfaglige, f.eks. et større kendskab til kundernes og forbrugernes behov. Således kunne det tænkes at en form for ”merkantil efteruddannelse” ville være relevant for rådgivere, såvel som landmænd.

KILDER

Frederiksen, P. & Langer, V. (2004). ”Localization and concentration of organic farming in the 1990’s – the Danish case”. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 95(5): 539-549.

Kaltoft, P. & Risgaard, M-L. (2005). ”Has organic farming modernized itself out of business? Reverting to conventional methods in Denmark”. In: Reed, M. & Holt, G. (eds.): *Organic Agriculture: A Sociological Perspective*. CABI.

Kaltoft, P. & Risgaard, M-L. (2004). ”Hvorfor tilbage til konventionelt landbrug?”. I: Hansen, J. (red.) ”*Økologisk planteavlserbetning 2004*”. Økologisk Rådgivning, Jyderup.

Risgaard, M-L. (2005). ”*Drivkræfter bag til- og fravalg af økologisk drift i Danmark – resultater fra casestudier*”. Specialeafhandling. Institut for Jordbrugsvidenskab. Den Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, København.

Risgaard, M-L., Kaltoft, P. & Frederiksen, P. (resubmitted). "Socio-cultural processes behind local distribution of organic farming in Denmark". *Agriculture and Human Values*.

Kontaktperson:

Marie-Louise Risgaard, cand.agro.

[mlr\[a\]skaertoft.dk](mailto:mlr[a]skaertoft.dk)